

Kitâbiyat Book Reviews

Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders

Francis X. Clooney, S.J.

Oxford: Wiley-Blackwell, 2010, xii+182 sayfa

“Mukayeseli teoloji” kavramını internette Türkçe olarak arattığınızda neredeyse hiçbir sonuçla karşılaşamazsınız. Türkçe okurunun neredeyse tamamen yabancı olduğu mukayeseli teoloji disiplininin modern anlamda geçmişi, Kuzey Amerika ve Avrupa’da son otuz yıldan öteye gitmez. Hâlihazırda ABD’deki Boston College ve Harvard Divinity School ile Almanya’daki Paderborn Üniversitesi’nde mukayeseli teoloji çalışmaları münferit bölümlerde faaliyet gösterirken, Francis X. Clooney’yi bu yaklaşımın modern dönemdeki öncülerinden saymak yerinde olur. Clooney sadece Katolik inancı içerisinde yetişmiş Cizvit bir rahip ve bir Hıristiyan teologu değildir. O, aynı zamanda Hindu geleneğini anlamak için yıllarını vermiş ve bu geleneğin metinlerini kendi Katolik inancıyla diyalog halinde okuyan bir akademisyendir. Bu açıdan dinler arası diyalogun bir boyutunu icra eden Clooney, kendi tabiriyle “Derinlemesine öğrenendir.” Başlığını “Mukayeseli Teoloji: Dini Hudutlar Ötesi Derinlemesine Öğrenmek” şeklinde tercüme edebileceğimiz bu küçük kitabı, yazar otuz küsur yıldır süren derin ve diyalojik okumaları sonucu ortaya koymuştur.

Clooney için mukayeseli teoloji 1973 yılında Katmandu’da İngilizce öğretmenliği yaptığı sırada Hinduizm ve Budizm ile yakından tanışmasıyla başlamıştır. Kendisi bu esnada farkına varmıştır ki “İnanç, dinî komşularımızdan derinlemesine öğrenmeyi mümkün, hatta gerekli kılar” (s. 18). Bu dönemden itibaren Clooney’nin akademik çalışmaları “dinî komşusu” olarak gördüğü

Hinduizm'in metinleri ile diyalog halinde geçer. Doktorasını Chicago Üniversitesi Güney Asya Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde 1984 yılında tamamlayan Clooney, halen Harvard Üniversitesi Divinity School'da mukayeseli teoloji profesörüdür.¹ *Comparative Theology* kitabı bizzat mukayeseli teolojinin gerçekleştirildiği bir mecradan ziyade, bunun nasıl gerçekleştirildiğinin yazarın tecrübeleri çerçevesinde anlatımıdır. Bu sebeple, kitabı daha iyi anlamak, "derin öğrenme"yi nasıl gerçekleştirdiğini bizzat görmek için bundan önce kaleme aldığı *Hindu God, Christian God* (2001), *Divine Mother, Blessed Mother* (2005), *Beyond Compare* (2008) ve diğer çalışmalarına başvurmak, ilgili okuyucu için faydalı olacaktır.

Mukayeseli teolojiyi "dinî farklılığa pratik bir cevap" ve "kendi dinî hakikatlerimizi diğerinin ışığında yeniden görmek" (s. 69) şeklinde tarif eden yazara göre kitabın ve mukayeseli teolojinin genel olarak sorduğu başlıca sorular şunlardır: "Dinî hakikatlerimizi kendi dinî geleneğimizi sınırların ötesinde nasıl derinlemesine öğreniriz?", "Diğer dinî geleneğin ışığında ya da onunla diyalog halinde bir öğrenme kişiye ve inancına nasıl bir katkı sağlar?"

Kitap başlıca üç kısım (1-3, 4-6, 7-9) ile dokuz bölümden oluşur. Birinci kısım, mukayeseli teolojinin içeriği ve tarihçesi hakkında bilgi vermesinin yanı sıra, yazarın entelektüel ve dinî hayatı hakkında da detaylar içerir. Yazar burada Hıristiyan misyonerlerin diğer dinlerle, özellikle Hinduizm ile karşılaşmasına değinir. Clooney'ye göre misyonerler diğer dinî gelenekleri bütüncül olarak anlama çabasında olmasa da, bu geleneklerden etkilenmiş ve bunu sonraki nesillere aktarmışlardır. Mukayeseli teolojinin İngiltere ve Amerika ortamındaki son üç yüz yıllık geçmişine değinen yazar, Max Müller'i XIX. yüzyıl mukayeseli teolojinin başlıca öncülerinden biri olarak değerlendirir (s. 32). Akabinde David Tracy, Keith Ward, Robert C. Neville, Raimon Panikkar ve James L. Fredericks gibi mukayeseli teolojinin günümüzdeki temsilcileri ve çalışmaları hakkında bilgi verir ve kendi metot ve yaklaşımını bu temsilcilerle ilişkili bir bağlamda değerlendirir. Yazar ayrıca bu alandaki genç isimlerin çalışma ve yaklaşımlarına da kısaca değinmektedir.

Kitabın ikinci kısmı mukayeseli teolojinin fiilî olarak nasıl yapıldığı hakkında giriş mâhiyetinde bilgi vermekle başlar. Yazara göre teoriden pek hoşlanmayan mukayeseli teolojinin (s. 42) en verimli uygulama alanı metin okumadır. Metin okuma, pek çok farklı okuyucunun yanı sıra pek çok farklı okumayı, okuduğundan farklı anlamlar çıkarmayı kapsar (s. 67). Bu nedenle metin okumaya dayanan mukayeseli teolojinin her bir kişi için farklı bir metodu olacaktır. Clooney için bunu yapmanın yolu, Hindu kutsal metinlerini

¹ Clooney hâlihazırda Avustralya Katolik Üniversitesi'nde profesörlük seviyesinde araştırmacı olarak bulunmaktadır.

tefsir ve yorumlara dayanmak suretiyle okumaktır. Nitekim kitabın “Beşinci Bölüm”ünde ve son kısmında yazar mukayeseli bir teolog olarak Hinduizm’in muhtelif veçhelerini kendi Katolik inancı ışığında nasıl okuduğuna dair müşahhas örnekler verir. Tüm bunların yanı sıra, böyle bir çalışmanın meyvelerinden, sonuçta ortaya çıkan bilginin değerinden, bunun hakikat sorusuyla ilişkisinden ve teologun üzerindeki etkisinden kendi tecrübelerinden yola çıkarak bahseder. Mukayeseli teolojiyi iki gelenek arasındaki benzerliklere yoğunlaşmak suretiyle yapan yazara göre böyle bir çalışma farklılıklar üzerinden de gerçekleştirilebilir (s. 76-77).

Yeni gelişmekte olan mukayeseli teolojiyi tanıtmak ve metodunu ortaya koymak amacıyla kaleme alınan bu kitabı alanında ilk saymak yerinde olur. Eseri biricik ve değerli kılan özellikler şöyle sıralanabilir: Birincisi, mukayeseli teoloji alanına yıllarını vermiş, bu alanda öğrenciler yetiştirmiş bir bilim insanının kaleminden çıkmış olmasıdır. İkincisi, yazarın kendi yöntem ve yaklaşımını Tracy, Neville, Ward ve diğerlerinininki ile kıyaslaması, onların yaklaşımını kendininkinin ışığında değerlendirmesidir. Üçüncüsü, Clooney’nin mukayeseli teolojiye nasıl başladığını anlatması, yani kendi inanç ve entelektüel biyografisini sunmasıdır. Zira, yazarın defalarca belirttiği gibi, mukayeseli teoloji kişiyi sadece entelektüel açıdan değil, mânevî açıdan da derinleştirip zenginleştirir.

Clooney mukayeseli teolojiyi misyoner öncüller ve Religionswissenschaft bağlamında değerlendirirken şu sonuca varır: Hıristiyanlığın üstünlüğünü savunan polemikçi yaklaşımın çaresi hakikat kaygısından uzak, nesnel dinler bilimi olamaz (s. 35). Zira yazar, teolojiyi Anselm’dan ilhamla “anlamayı hedefleyen iman (fides quaerens intellectum)” olarak görürken, mukayeseli teolojinin bu anlayış üzerine bina edilmesi gerektiğini savunur. Bu durumda mukayeseli teoloji hakikat ve iman kaygısından uzak duramaz. Yazar hem açıkça hem de zımnen Religionswissenschaft’ı hakikati “askıya alması” ve nesnelliği vurgulamasından dolayı eleştirmektedir. Religionswissenschaft’ın metodlarının postmodern eleştiriye maruz kalıp yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı günümüzde, mukayeseli teolojinin alana taze bir nefes getirdiğini söylemek yerinde olacaktır.

Clooney’nin kitabı pek çok soruyu cevapladığı gibi, pek çok yeni soruyu da beraberinde getirmektedir. Bu durum aslında sadece kitaptan değil, mukayeseli teolojinin doğasından da kaynaklanmaktadır. Yazara göre mukayeseli teoloji yapan kişi, bu faaliyet sonrası pek ıssız bir yere ayak basacaktır. Mukayeseli teolog, kendi dinî geleneği içerisinde kenarda bir yerde kalacağı gibi, diğer geleneğin üyeleri tarafından da ya naif bulunarak ciddiye alınmayacak ya da şüpheyle karşılanacaktır. Üstelik genel (mukayeseli olmayan) teolog ya

da bir alanı derinlemesine inceleyen bilim insanı tarafından yüzeysel olmakla, din bilimcileri tarafından kendi “hakikatlerini” öncelemekle, fazlaca maneviyatçı ve bireysel olmakla suçlanacaktır.

Clooney'nin mukayeseli teolojinin herkes için uygun olmadığı görüşü (s. 156) bu yaklaşıma “elitist” bir hava veriyor olsa da (s. 67), yazarın bu görüşüne katılmamak elde değil. Zira genel teoloji bir insanı entelektüel açıdan tamamen tatmin edebilir. “Diğeri”nin “kendi”ne sağladığı meydan okumaya maruz kalmış birinin mukayeseye ilgi duymasından doğal bir şey olamayacağı gibi, böyle bir ortamda bulunmamış bir kişi için mukayesenin bir anlamı olmayacaktır. Sonuç olarak görülecektir ki mukayese, teoloğu bir okuyucu, bir yazar, bir bilim insanı, kendi geleneği dışında bir gelenekle diyalojik ilişki kurmuş bir kimse olarak diğer geleneğin zenginliklerine ve derinliklerine açılmasının yanı sıra; herkes için gerekli olmayacak muğlak sonuçlara da götürebilecektir. Fakat bu durum mukayeseli teolojinin sunacağı meydan okuma, mânevî ve teolojik dönüşüm ve yenilenmeye hazır olanlar için bir fırsat olacaktır. Görülüyor ki, her ne kadar doktrin ve iman esasları olarak kabul etmese de, Tanrı'nın kendi dinî geleneği dışında bir yolla da konuşabileceğine inanan yazar mukayeseli teolojinin kişiye mânevî derinlik sağladığını savunmaktadır.

Mukayeseli teoloji bir tür “Hıristiyan” teolojisi olmakla itham edilebilir. Aslında mukayeseli teolojinin modern dönemdeki öncülerinden Francis X. Clooney, Keith Ward, Robert C. Neville ve James L. Fredericks gibi isimlerin akademisyen olmalarının yanı sıra, Hıristiyan din adamları oldukları göz önünde bulundurulursa, mukayesedeki çıkış noktalarının kendi Hıristiyan inançları olması kaçınılmazdır. Ayrıca, mukayeseli teoloji alanında ismi geçen başlıca şahıslardan Clooney, Fredericks, Tracy ile Boston College'in Katolik kimlikleri bu alandaki Katolik varlığına dikkat çekmektedir. Lâkin son yıllarda bu alandaki mukayeseye İslâm dinine ait şahıs ve konuların dahil olması, Almanya Paderborn Üniversitesi Mukayeseli Teoloji ve Kültür Çalışmaları Merkezi'ndeki (ZeKK) pek çok Müslüman araştırmacının varlığı, James W. Morris gibi Türkçe okuyucunun aşına olduğu bir Müslüman'ın Boston College'da Mukayeseli Teoloji Bölümü başkanı olması Müslüman akademisyenlerin de bu alana adım attıklarının bir göstergesidir.

Mukayeseli teoloji neredeyse tamamen metinlere ve okumaya dayandığı, dinin bizzat tecrübe edilen, sözlü olan yönlerini ihmal ettiği için eleştirilebilir. Böyle bir eleştiriye karşı Clooney kutsal metinlerin dinin sadece bir vechesini yansıttığının, bu durumda bir kısıtlamanın söz konusu olduğunun farkındadır. Fakat ona göre kutsal metinler bir dinî geleneği anlamakta hâlâ en iyi yoldur (s. 67). Ayrıca, Clooney, kendisi metin okumayı tercih etse de, mukayeseli teolojinin farklı şekillerinin olabileceğinin farkındadır.

Bu kitap, bir bakıma Clooney'nin mukayeseli teolojiiyi nasıl yaptığının ve bu yöntemden ne anladığının bir özetidir. Zira şahsî tercihiine binaen Hinduizm ve Hıristiyanlık arası benzerlikler ve mukayeseli teolojinin kişiye kazandırdığı mânevî derinlik üzerinde duran yazar, entelektüel çıkarımı önceleyen, farklılıklar üzerine yoğunlaşan mukayeseden neredeyse hiç bahsetmemiştir. Lâkin, yazarın kendisinin de ifade ettiğı gibi, bu çalışma mukayeseli teoloji alanında "yetkili bir beyanat" sayılmamalıdır (s. 164). Clooney'nin bu alandaki önemi, kendinden ilham alarak farklı yaklaşımlar ortaya koyan öğrencilerinin varlığı göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır. Mukayeseli teolojinin muhtelif veçhelerini ortaya koyan ve Clooney'nin editörlüğünde yayımlanan *The New Comparative Theology* (2010) adlı çalışma, ilgili okuyucu için daha farklı bakış açıları sunacağından *Comparative Theology* ile beraber okunması tavsiye edilebilir.

Betül Avcı

(Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi)

Sufism: A Global History

Nile Green

Oxford: Wiley-Blackwell, 2012, 263 sayfa.

Kitap, bir bütün olarak dünya tasavvuf tarihiyle ilgili bugüne kadar yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Tasavvufu küresel bir olgu olarak ele alan "tasavvuf tarihine giriş" kitabıdır. Diyakronik (artzamanlı) tarih anlayışıyla yazılmıştır. Tasavvufun zaman içinde geçirdiğı değişimleri, söz konusu değişimlerin tarih boyunca nasıl gerçekleştiğıyle ilgili dönemler arası irtibatlar kurarak sunmaktadır. Belli sebep-sonuç dizgileri içinde tasavvufun milâdî 850 yılından 2000'e kadar ne yönde ve nelere bağılı olarak evrildiğini gözler önüne sermektedir.

Kitap, bir "Giriş" ve dört bölümden oluşur. Yazar söz konusu 1150 yıllık süreçte, dünya üzerindeki tasavvufî hareketliliğı yıl bazında dönemlere ayırarak kitabın ana başlıklarını meydana getirmiştir. Bu başlıklar sırasıyla, "Kaynaklar, Kurumlar ve Rekabetler (850-1100)", "Şeyhler ve Dervişler İslâmı (1100-1400)", "İmparatorluklar, Sınırlar ve Yenileyciler (1400-1800)" ve "Sömürgecilikten Küreselleşmeye (1800-2000)" şeklindedir. Yazar her bir ana başlık altında, ele alınan dönemde tasavvufî hareketliliğın olduğu bütün bölgelerle ilgili alt başlıklar açmıştır. Böylece kitap, 850-2000 yılları arasında tasavvufun dünya